

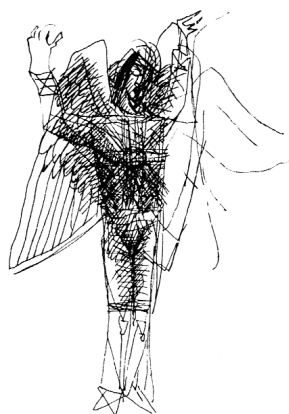
HATOS PÁL

MIT ÉR A KULTURÁLIS DIPLOMÁCIA, HA MAGYAR?

*Understanding involves an area more extensive
than that of which one can be conscious;
one cannot be outside and inside at the same time.*

T. S. ELIOT: NOTES TOWARDS THE DEFINITION
OF CULTURE, 1948.

A kulturális diplomácia gyökerei visszanyúlnak a világirodalom 19. századi geneziséhez. Ez utóbbi személyes innováció volt, Goethe azóta is megismételhetetlen hatású egyéniségéhez és kozmopolita tekintélyéhez kapcsolódott. A világirodalom szóösszetétel, a *Weltliteratur* a politikát s a diplomácia világát is alaposan ismerő költő naplójában először 1827-ben bukkant fel, és az újszülött fogalomba az öreg Goethe egy hosszú élet kivételesen gazdag és változatos tapasztalatait foglalta bele. Amiben benne volt az *ancien régime* hosszú ősére eső libertinus ifjúsága, Itália és a déli antikvitás újabb északi reneszánsza, a francia forradalom nagy újrakezdésének ígérete éppúgy, mint ez utóbbi véres terrorja, majd az egész Európán végigszántó napóleoni háborúk, a nemzeti sértettségből és az újkori filozófia (Herder, Fichte, Hegel) furcsa nászából fogant német nacionalizmus és végül a szentszövetségi restauráció korszakának feszült és törékeny békéjét felforgatni készülő romantikus álmok. Goethe – aki joggal tekintette magát a németiség első világirodalmi képviselőjének – óvott is attól, hogy bárki abban reménykedjen, hogy majd a nemzetek egyformán gondolkoznak egy nap, de azt a formálódó világirodalom nagy ambíciójának látta, hogy a benne részt vevő nemzetek

...olyan értelmező
perspektívák tudatos
kialakításáról van szó,
amelyek a közös
kelet-közép-európai
múlt és kultúra,
a magyar kultúra
és politika európai
beágyazottsága kerül
előtérbe.

„észrevegyék és megértsék egymást, s ha nem is szerethetik, legalább tanulják meg egymást elviselni”.¹

A klebelsbergi koncepció

■ A magyar kulturális diplomácia éppen a goethei gondolatok centenáriumán kapott jogi megfogalmazást az 1927. évi XIII. törvénycikkben, amely a „magas műveltséget szolgáló ösztöndíjakról” és a „külföldi magyar intézetek” felállításáról rendelkezett. Megfogalmazóira minden bizonnyal hatott az iskolás műveltség részét képező goethei eszmény és a német filozófiai idealizmus. A kultusztárca államtitkára, a filozófus és piarista szerzetes Kornis Gyula például már 1921-ben megjelent *Kultúrpolitikánk irányelvei* című értekezésében úgy vélte, hogy a kultúrában rejlik „az állam etikai jelentősége”. De – mint az köztudomású – mégis a Trianon utáni magyar világot keresztül-kasul átható „vereség kultúrája” volt az, amely legerősebben motiválta a háború utáni dinamikus kultúrpolitikát és annak legfontosabb zászlóvivőjét, Klebelsberg Kunó grófot. Az a meggyőződés, hogy a történeti Magyarországot, a civilizációépítő és államfenntartó magyarságot a Nyugat nem vette észre, nem ismerte és nem értette meg, és a háborús vereséget *vae victis* módon szankcionáló igazságtalan és megalázó békeszerződés nem kis részben a művelt magyar nemzetről a nyugati közvéleményben élő végzetes tévképzeteknek köszönhető. Való igaz, Goethe sem magyar és székely népköltészetet fordított, hanem az Ossziánt, és – fájdalom! – Vuk Karadzicot és a szerb népköltészetet dicsérte olvasóinak. Bár később 1848 hagyománya s a forradalmi Petőfi a „szabadság költőjeként” része lett a romantikus világirodalmi kánonnak, a 20. század elején gyorsan „elvesztett presztízs”, a nemzetiségek elnyomásáról szóló román és szláv diskurzusoknak nem voltak erős alternatívái, s különösen kevés angol és francia munka azonosult a millenniumi magyar történeti büszkeséggel, az „államfenntartó kormányzati képességgel”, az „angolokéval egyidős fejlett alkotmánnyal” stb. A „volgai lovas” magányos alakja legfeljebb egzotikus és idegen kép volt, amely mögül Kelet barbár igézete sejlett fel Európa peremén. A magyarokra már ekkor is előszeretettel aggatott ázsiai jelzők – amint arra Illyés Gyula emlékeztetett – éppen azért ártottak a legtöbbet, mert a magyar közvéleménynek nem is fájtak.

Az 1920-as években létrejött Collegium Hungaricumok elsősorban mégsem propagandaeszközök lettek. (Bár ennek fórumait is igyekezett megteremteni az állami politika.) Klebelsberg intencióit követve a külföldi magyar intézetek inkább az európai műveltség megszerzésének központjaivá váltak a hozzájuk kapcsolódó bőkezű és meritokratikus ösztöndíjrendszer révén. A nagy formátumú politikus – aki nemzetgyűlési képviselőként nem szavazta meg az 1920-as numerus clausus törvényt sem – a korai húszas években első konjunktúráját élő turáni álmok kavalkádjában sem habozott kijelenteni, hogy „[m]ég nagy nemzetek kulturális életének is megártott az, ha egyes időszakokban túltengő sovinizmusból vagy saját szellemi életük túlbecsülése következtében elzárkóztak a külfölddel szemben, a kis nemzetekre pedig egyenesen végzetes, ha izolálódnak a nagy kultúrnépekkel szemben, s annak a tévhitnek adják oda magukat, hogy elzárkóztottan valami egészen speciálisan nemzetit tudnak kiforrni”.² Klebelsberg a háború után a magyar történeti osztályok többek által felelőseteként krónikus külpolitikai tájékozatlanságát műveltségi kérdésnek tekintette. S az új nemzedék, a húszas-harmincas években formálódó „neonacionalista” elit is leginkább Berlinbe, Rómába, Bécsbe s kisebb mértékben Párizsba, Londonba ment, hogy európai szellemmel töltekezzen. De nem hiányoztak a grandiózus elképzelés kategorikus ellenzői sem. A keserű kritikus, a végletesen elfogult Szabó Dezső nem mulasztotta el, hogy Klebelsberg gróf alkotásaiban a német tájékozódás – egyébként nem kis

mértékben szituatív – túlsúlyában csupán német kultúrformák erőszakos térnyerését, a „germán hódítást” lássa, amit azért ítél vétékes pótcselekvésnek, mert eközben „a magyar nép gyermekei hontalan, kósza bitangok a magyarság fővárosában”. De nemcsak ott, hanem a háborús halottak s a szegénységből menekültek elfeledettségében is: „Oroszországban, Romániában, Törökországban, Olaszországban, Tirolban, Dalmáciában, [...] Németország és Flandria rögei közt alszik egy másik Magyarország: a szétszórt, a csendes, az elvetett Magyarország.” Akiken – így Szabó Dezső – nem segíthet a klebelsbergi kulturfölény és kulturdiplomácia, akik ékes bizonyítékai, hogy „a halál-fölény koldusbotfölényt termel Európa árva magyarjainak”.³

„Kompország” küldetési

■ Szabó Dezső polémiája rávilágít néhány olyan dilemmára, amelyek a magyar kulturális diplomáciai törekvéseknek máig is nyílt vagy rejtett kontextusait jelentik, ha úgy tetszik: eredményességének strukturális és történeti gátjait alkotják. Egyrészt a nemzetközi tájékozódás igényének sajátos természete, amelyben a „behozatal” és az „asszimiláció” dominált. Azaz: első helyen nem a mindenkori nemzeti identitás kulturális exportját szolgálta, nem az egyébként is introvertált nemzeti „hivatástudat” expanzióját teljesítette ki, nem hasonlított, mert nem hasonlíthatott az önbizalommal telített nagy nyugati népek szellemi kolonizációs törekvéseire. „Veszedelmes önámítás, ha a számra nézve kisebb nemzetek azt képzelik, hogy ők a saját keblükben mindazokat a kultúrértékeket kitermelhetik, amelyek valamely modern nemzet szellemi életét kitöltik. Természetesen mindig ügyelni kell arra, hogy a külföldről behozott művelődési elemek az őseredetit el ne nyomják, az illető nép sajátos jellemvonásait el ne töröljék” – írta erről maga Klebelsberg is,⁴ hallgatólagosan azt is elismerve, hogy a magyar nemzetközi kulturális tájékozódás – hasonlóan a dunatáji népek leg többjéhez – nem tudta összekapcsolni saját nemzeti ambícióit valamilyen univerzalizisztikus eszmével, mint tették ezt az angolok a szabad vállalkozás és a magántulajdon képviselésével, a franciák a forradalom és az egyenlőség, a németek pedig a *Kulturnation* toposzaival. Nemzetközileg forgalomképes „magyar messianizmus” sem létezett, ellentétben Dosztojevszkijjel, Bergyajevvel és az orosz irodalom egy fontos és világhírű vonulatával. „Kompországban” tehát egy kicsit mindig elveszve azt kérdezték, amit Ady: „mit ér az ember, ha magyar?” Kelet és Nyugat, Szent István és Koppány öröksége között vergődve, függetlenség és európaiság a 20. században végig éles dichotómiát jelentett. Ahogy a két világháború közötti tekintélyes történetíró, Szekfű Gyula a *Három nemzedék* második kiadásában (1922) és még korábban *A magyarság életrajzában* (1917) megfogalmazta: „a magyarság legjobbjainak örök gondja volt a legkülönbözőbb korokban, hogyan illeszkedjék bele a magyar a nyugati kultúrába – ezen a problémán mentek tönkre legjobbjaink [...] »Kelet népe« mindannyiszor keserű lemondás vagy súlyos válságok árán fizette meg Nyugathoz tartozandóságát.”⁵

A magyar történeti osztályok krónikus külpolitikai tájékoztatlansága egyszerre volt történeti és műveltségi kérdés. Történeti, mert önálló magyar külpolitika nem létezhetett a modern nacionalizmusok születésének korában, és műveltségi, mert a 19. század második felében a latinos honorációr műveltséget – Eötvös és Trefort minden erőfeszítése ellenére – egy olyan irodalomcentrikus kultúra váltotta fel, amely majdnem kizárólagosan magyar nyelvű volt. A később németül és franciául is megtanuló Ravasz László visszaemlékezései szerint az udvarhelyi főgimnáziumban a magyar nyelv és irodalom volt a főtantárgy, s „egyetlen magyar születésű fiú sem tudott más nyelven, csak magyarul”.⁶ Negyven évvel később, 1943-ban Illyés Gyula arra a következtetésre jutott, hogy „a gyűlölet kora a nemzeti érzés feltámadásával kezdődött”.⁷

Nyelvében él a nemzet?

■ Ez a nemzeti érzés nálunk legeredményesebben az irodalmi nyelv művelésében bontakozott ki. Többen feltették már a kérdést, mégis konszenzus mutatkozik abban, hogy a magyar nemzeti jelképrendszer nagyobb része csak a magyar nyelvi műveltségen keresztül közelíthető meg, és a nemzeti azonosságtudat nyelv nélkül nem biztosítható. „Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek; a nyelv a lelke a nemzetnek. Szükséges tehát főképpen nyelvünket a lehető tökéletességre hoznunk...” Az idézet Kisfaludy Sándortól származik, de mai megfogalmazói sem kicsiny tekintélyek. A magyar művelődéstörténet strukturális vonásainak mélységes ismeretében szögezi le Szegedy-Maszák Mihály, hogy „[a] nyelv mint történelmi emlékezet [...] a legfontosabb összetevő valamely nemzet azonosságában. [...] leginkább a nyelv a legelfogadhatóbb záloga a magyarságnak”.⁸ Annak ellenére, hogy például T. S. Eliot a kultúra fogalmának konstitutív elemei közül a nyelvet nem tárgyalja, egyetlen kultúrát sem lehet igazán mélyen megismerni nyelvi kódrendszerének ismerete nélkül. Aligha tagadható, hogy a „nyelvében él a nemzet” reformkori programja mennyire meghatározta a modern magyar műveltséget, de egyben be is zárta azok körébe, akik elegendő magyar nyelvi műveltséggel rendelkeznek. S a magyar anyanyelvűeken kívül – akiknek száma a legutóbbi népszámlások tapasztalata szerint a Kárpát-medencében csak az elmúlt évtizedben legalább félmillióval csökkent⁹ – kiknek és miért mutatkozna erre motivációja? Ezen a ponton kell bekapcsolni a hungarológia kérdését is, nevezetesen azt, hogy miért nem tudott a Gragger Róbert ragyogó kezdeményezése alatt az 1920-as évektől diszciplínabokorrá terebélyesedő magyarságtudomány kilenc évtizedes története alatt sok nagyszerű eredménye ellenére igazából nemzetközivé válni, mint például a germanisztika, szlavisztika, romanisztika vagy akár a finnugrisztika. Lehet, hogy azért, amit Kulcsár-Szabó Ernő feltételez, hogy azt nem vette igazából számításba, hogy „az idegen kultúra sohasem önmagunkért fordult felénk, hanem saját kérdezési horizontjának azon érdekeltégeitől vezettetve, amelyeknek a rajtunk keresztül nyert válaszok *tudására* van szüksége. Mások ránk irányuló megértését éppúgy nem lehet kikényszeríteni, mint előírni e megértés értelmezésbeli végrehajtásának kívánatos pályáit vagy ránk nézve előnyös irányait.”¹⁰ Azok, akik a hungarológia fénykorát az 1970-es évek második felétől az 1990-es évek első feléig terjedő időszakban jelölik meg, sokszor elfelejtik ennek a „fénykornak” a nemzetközi kontextusát bemutatni, mégpedig azt, hogy a helsinki folyamattól a Varsói Szerződés összeomlásáig a világpolitikai történések egyik fontos része volt Kelet- és Közép-Európa akadémiai megismerése, s a közép-európai országok atlanti, majd uniós integrációjával, valamint a balkáni térség pacifikációjával lehanyagolt az a fajta érdekelttség, amely a hungarológiának mint a térségre irányuló komparatív tudományosság egyik rész-összetevőjének konjunktuurát biztosított.

Kulturális diplomáciai doktrínák az ezredforduló óta

■ Az azóta eltelt másfél évtized meghatározó kulturális diplomáciai stratégiák és fejlesztések az euroatlanti integráció elmélyítésén dolgoztak. Feltételezték a politikai-gazdasági integráció mögötti értékközösség élő és hatóerejét. Ennek szellemében kerülhetett sor a franciaországi (2001), az olaszországi (2002), a nagy-britanniai („Magyar Magic” 2004), New York-i („Extremely Hungary” 2009) magyar évadokra, a londoni (1999), a New York-i (2001), a talinni (2001), a brüsszeli (2005) magyar kulturális intézetek létesítésére, s a sort a berlini Collegium Hungaricum új épületé-

nek átadása zárta 2007-ben. Az 1998-tól kezdődő bő fél évtizeden keresztül a kulturális politika látványosan felfutó költségvetési támogatásban részesült, s politikai érdekérvényesítő képessége is megnőtt, mivel 2006-ig külön minisztérium képviselte a kormányban. A kulturális örökség fogalma és jelentéstartománya nem kizárólagosan historicista volt, hanem szervesen kapcsolódott az 1990-től az egyes nemzeti és nemzetközi politikai színtereken is megerősödő kulturális örökségpolitikai paradigmákhoz.¹¹ Úgy tűnt, ennek a törekvéseknek komoly nemzetközi támogatást adott az, hogy 2003-ban az UNESCO elfogadta a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményt. A kulturális örökség fogalma a kulturális kínálat exponenciális növekedése – egyúttal fragmentálódása – és a szórakoztatóipar magát kulturális iparként definiáló dzsungelében kívánt eligazítást nyújtani a nemzeti-állami prioritásoknak és a költségvetési újraelosztásnak. Az évtized közepétől azonban már a paradigmák forgószínpadán találhatjuk magunkat az egymást követően sorjázó stratégiai dokumentumokban és tisztázó célú tanulmányokban. A kulturális politika célja hol az európai uniós integráció sikerességének bel- és külföldi propagálása, hol az „országkép-modernizáció” vagy éppen új típusú szomszédságpolitikák alátámasztása, de előkerült mint alkalmas konfliktuskezelő eszköz a 2001. szeptember 11. utáni, a globális terrorizmus fenyegetettségében élő világ újraértelmezésében, s már az évtized közepétől felmerült a Kínában való „aktív kulturális jelenlét” fontossága.¹² Mindezek, valamint a 2008-tól kezdődő és azóta sem lankadó gazdasági válság nyomán világszerte kibontakozó restriktív költségvetési politikák azt jelzik, törekvények voltak a jóléti társadalmak számára identitást biztosító kulturális örökségpolitikák konszenzusához köthető remények, és azt is világosan kirajzolják, hogy egyre összetettebb kontextusban lehet csak koherens kulturális diplomáciát folytatni. De a gazdasági válság azon elképzeléseket is az utópia tartományába rendelte, amelyek a kulturális versengést a piaci javak logikája szerint kivonták volna az állami gondoskodás alól. A globális piacon a nem angol nyelvű kulturális produkció tartósan nem kommercializálható, az angolra fordított termékek eleve nagyobb ráfordítást és investíciót igényelnek. Sajnos azonban a kommercializálódást és a globalizációt elensúlyozandó oktatás- és kulturális politikák hatékonysága nemcsak a folyamatos forráskivonás miatt csökken egyre, hanem azért is, mert a vizuális kommunikáció hatalmas mértékben szorítja háttérbe a verbális kultúrát, s a felnövekvő generációk nyelvi műveltsége egyre inkább alárendelődik a vizuális élmények mindent elsöprő dominanciájának.

A kép hatalma a szó felett azonban látszólagos, hisz egyre kevésbé jelent valamit. Tartalom helyett a hordozóeszközök kerültek előtérbe (az Apple kulturát és életstílust jelent, alapítója a 2011-ben elhunyt Steve Jobs pedig a média kulturális ikonként tartja számon), s a digitális technológiai fejlődés, a tartalomszolgáltatás variációi szinte követhetetlen mértékben felgyorsultak. A világhírű magyar feltaláló, Rubik Ernő egy nemrégiben adott nyilatkozatában beszélt arról, hogy a *homo faber* megelőzték produktumai, s a technológiai tökéletesedés egyfajta öncéllá vált: „Úgy érzem, hogy a számítógép egy jóval többet tudó szerszám, mint amire használják. Itt a technika tulajdonképpen előreszaladt, előrébb, mint a tartalom: az eszközünk többet tud, mint amennyire használjuk. Ez az egyik oldal. A másik, hogy nem tudjuk igazán megmondani, hogy arra, amire valóban használni kéne, alkalmas-e.”¹³

Ha ez így van, úgy az elkövetkező időszak kulturális politikái aligha elégedhetnek meg a mindenkor művészeti avantgárd kényelmes képviseletével. A jól értelmezhető kulturális kánonok lehangyatlóan vannak, egyre szűkebb és fragmentáltabb egymást számon nem tartó közösségek számára jelentenek közös nyelvet, ami jelen-tősen szűkíti a kulturális diplomácia és a kultúrán keresztül formált „ország-branding”-tevékenység cselekvési terét és társadalmi legitimációját.

Régi-új dilemmák. Kulturális diplomácia a „hét szűk esztendőben”

■ A 2010-es magyarországi választások eredményei arra is rávilágítottak, hogy az 1989-ben kezdődött „rendszerváltozás” emlékezete mennyire eltér a nyugati liberális közvéleményben az 1990-es változásokról uralkodó optimista képtől. A politikai vitákban a múlt előtérbe kerülése, a nemzeti történelem diskurzusainak éles konfliktusok között való feléledése s ezzel párhuzamosan az Európai Unió gazdasági és döntéshozatali válsága, az uniós intézményekkel szemben Európa-szerte mind jobb- és baloldaltól megfogalmazott demokratikus deficit vádja az elmúlt húsz évvel ellentétes szellemi perspektívákat ígér. Bármennyire is kívánatos, nem valószínű, hogy a közeljövőben enyhülnének a nemzeti emlékezet korpuszáról szóló antagónisztikus viták, ráadásul Magyarország külföldi politikai megítélése is korábbi történelmi mintákat idéz. Keresztury Dezső szerint évszázadokon keresztül Németország volt a legfontosabb nyugati kapunk s az alig kikerülhető szűrőközeg, amelyen át tőlünk és rólunk hír juthatott a távolabbi Európába.¹⁴ Ez ma is így van, Németország, a német sajtó és a német közvélemény az, amely leginkább alakítóan hat a Magyarországról szóló külföldi diskurzusokra. Nemcsak a politikában, de a kultúrában is. Német olvasók és kritikusok értékelték fel a kortárs magyar irodalmat, Kertész Imre, Esterházy Péter vagy Nádas Péter életműve német kiadók közvetítésével jutott el a világirodalomba. De a magyar irodalom elköltözött klasszikusai, Márai Sándor, Szabó Magda vagy éppen legutóbb Bánffy Miklós nemzetközi sikerében is nagy szerepe van a német olvasóközönségnek.

Éppen ezért a német igények és elvárások, a német szituáció elfogulatlan értelmezése és megértése, a németországi magyar kulturális jelenlét invenciózus fenntartása és folyamatos újrapozicionálása az előttünk álló idők egyik fontos aktuális feladata marad. De ha csak dicséretet akarunk hallani, nyilvánvalóan csalogdni fogunk. Éppen ezért, s ez már a túlmutat a németországi jelenlétben, a magyar témák „direktmarketingje” helyett a platformszerű működés megvalósítása a cél, a Collegium Hungaricumoknak olyan helyszínekké kell válniuk, amelyek szerves összetevői közvetlen környezetüknek, amelyeket nem csupán magyar „enklávéként” tartanak számon. Akkor teljesíti hivatását a magyar intézet, ha az adott ország vagy város diszkussziós terét alakítani képes intézményként funkcionál, amelyekhez a sajátos magyar perspektívát, ha úgy tetszik, a networking magyar minőségét adja mint hozzáadott-értéket. Hasonló a feladat a kontinentális Európa többi nagyvárosában (Párizs, Róma, Brüsszel, Bécs) működő magyar intézetek előtt is nyilvánvaló, hogy Rómában a tematika más, mint a szekuláris Berlinben, hálózatfórum-szerű működésének fókuszpontjában a közép-európai népek közös vallási tapasztalatainak bemutatása állhat. Ezen a helyeken a magyar központok hatalmas, rendkívül jó helyen lévő épületek, a főváros magas presztízsű negyedében Collegium Hungaricumként funkcionálnak. Bár a fenntartási költségük tetemes, mégis múltjuk, hagyományaik, kapcsolatrendszerük kiterjedtsége, az adott fővárosok kulturális topográfiáján való jelenlétük okán hatalmas veszteség lenne ezeknek a központoknak a feladása. Ami nem jelenti azt, hogy új alapítású helyeken nem lehetne az impresszáriószerű, irodai működési modellt kipróbálni, mint az történik New Yorkban és Londonban. Az atlanti világ angol nyelvű közösségeiben nem csupán a magyar társadalomtudomány angol nyelvű promóciójához kell hozzájárulniuk, nem csupán nagy magyar gyűjtemények és múzeumok nagy presztízsű partnereivel kapcsolatban a „match-making” szerepét kell magukra vállalniuk, mint az történt például a 2011-es magyar EU-elnökség nagy sikerű kulturális eseményei idején, de legalább annyira fontos, hogy az elmúlt évtizedekben megnövekedett munka- és felsőoktatási mobilitás (migrációs mozgalmak?)

nyomán keletkezett, helyenként több tízezres magyar diaszpóra esetében saját eszközeivel (nyelvoktatás, közösségi programok koordinációja stb.) generálja/támogassa a közösségszervező erőfeszítéseket. Az egyik legégetőbb feladat, hogy a nagyvilág szétszórt magyar közösségeiről alkotott képünket az új realitásokhoz igazítsuk. Az 1945–1948-as magyar emigrációs közösségek tagjai közül már nagyon kevesen élnek, s egyre vékonyodik az 1956-os magyar emigráns közösségek aktív rétege is. Ugyanakkor a nyelvváltás következtében már nem magyar anyanyelvű vagy a magyart származásnyelvként töredékesen beszélő, de magyar identitásuk megőrzése iránt érdeklődést mutató másod-, harmadgenerációs fiatalok számára is ki kell dolgozni gyakorlati programokat (ReConnect Hungary). Miközben a bolognai folyamat és a felsőoktatás eltömegesedése mindenütt Európában törekennyé és kiszolgáltatottá teszi az önálló hungarológiai műhelyeket, az önkéntes hétvégi magyar iskolák száma növekszik, és nő az igény tanulás és közösségi aktivitások összekapcsolására.

Szekfü Gyula már 1927-ben a környező országok megismerésére hívta fel Klebelsberg figyelmét, az erőforrások koncentrációját, szláv és román nyelvek tanulását és oktatását sürgette.¹⁵ A hidegháborús korszak hozadéka, hogy a nyugat-európai kapcsolatok befagyasztása mellett kiépültek az akkor „baráti” országoknak minősített országokban működő kulturális intézetek. Ezeknek a hálózata (Varsó, Talinn, Prága, Szófia, Pozsony, Bukarest) ma is fontos szerepet tölthet be. De a mai magyar kultúrdiplomácia nem csupán egyfajta „kulturális országkirakat” vagy a magyar kulturális teljesítmény közvetítésének kerete, mint volt 1989 előtt, hanem a magyar nemzet- és országkép folyamatos pozicionálása a folyamatosan változó nemzetközi kulturális-kommunikációs-tudományos erőterben. Ezek az intézmények, kiegészülve a remélhetőleg a közeljövőben megalakuló belgrádi és zágrábi intézményekkel, alkalmas keretül szolgálhatnak arra, hogy sorsát és környezetét alakítani akaró és képes, innovatív, együttműködésre kész, de saját érdekeit képviselni tudó, Közép-Európában integratív képességekkel rendelkező nemzet képét alakítsuk ki tevékenységük során.

Pillanatfelvétel a jelenről és a közvetlen jövő feladatairól

■ A 2002-ben elődintézményei integrációjával létrejött és mai feladatkörét 2007-ben elnyerő Balassi Intézet jogutódja a klebelsbergi kultúrpolitika által 85 éve létrehozott külföldi magyar intézetek, a Collegium Hungaricumok rendszerének, jelenleg 19 intézetet foglal magában 17 országban (Bukarest, Sepsiszentgyörgy, Pozsony, Szófia, Prága, Varsó, Talinn, Helsinki, Moszkva, Róma, Bécs, Berlin, Stuttgart, Párizs, Brüsszel, London, New York, Kairó, Delhi). Ezek közül öt intézetben (Bécs, Berlin, Moszkva, Párizs és Róma) tudományos tevékenység is folyik. A Balassi Intézet ezenkívül koordinálja, 16 ország negyven egyetemén működteti a magyar nyelvi lektorátusokat; a Magyar Ösztöndíj Bizottságot; a határon túli hallgatók magyarországi tanulmányait segítő Márton Aron Szakkollégiumot; részt vesz a magyar felsőoktatás nemzetköziesítését előmozdító Campus Hungary programban.

Ha a Balassi Intézetet összehasonlítjuk a Közép- és Délkelet-Európa országaiban működő hasonló kulturális intézményhálózatokkal, azt látjuk, hogy Ausztria 30 kulturális intézetet tart fent a nagyvilágban, Csehország külföldi kulturális intézményhálózata, a Cseh Centrumok 20 országban összesen 22 intézetet működtetnek. Lengyelország 19 országban 21 Lengyel Intézetet működtet. A közeli jövőben tervezik újabb intézetek megnyitását Ázsiában és a Közel-Keleten (Sanghaj, Kairó). Románia 16 országban tart fenn kulturális intézetet. Bulgária kulturális intézményhálózata 11 országra terjed ki. Magyarország kulturális diplomáciai hálózata tehát jelenleg tartja a lépést Duna-völgyi régiós társainkkal, de ennek megtartásához, fejlesztéséhez

szükséges az intézményhálózat bővítése. Ennek Magyarország Ázsia nagyhatalmaival történő intenzívebb kapcsolatait, valamint a szomszéd országok, elsősorban a Délkelet-Európa felé irányuló magyar törekvéseket szükséges támogatnia. Alapvető magyar érdek Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa stabilitása, a határokon túl élő magyarság politikai és kulturális érdekképviselete. Egyelőre Bukarestben és Szófiában működik magyar intézet. Magyarország uniós elnöksége döntő mértékben járult hozzá Horvátország uniós csatlakozásához, és magyar külpolitika érdek Szerbia integrációs törekvéseinek a támogatása is. Emellett a létesítendő belgrádi, zágrábi és kolozsvári intézetek közös vonása a szomszédország-helyzet és a befogadó közegen belül az ottani magyarság mint kulturdiplomáciai tevékenységünk egyik fő célcsoportja. Kolozsvár esetében különösképp indokolja magyar intézet létrehozását az a tény, hogy a város nemcsak a romániai magyarság szellemi központja, hanem Erdély kulturális fővárosa is, tekintélyes számú egyetemi diáksággal és kultúrafogyasztó értelmiségi réteggel, amelynek jelentős nemzetközi vonzereje is van, s az, hogy több európai ország itt is létesített már kulturális intézetet.

Fontos érdek, hogy Ázsia és ezen belül Kína növekvő világpolitikai erejét felismerve, Magyarország is megfelelő szinten, a jelenlegi oktatási és kulturális szakdiploma (Peking Sanghaj) szintről feljebb lépve, önálló intézettel képviselje kultúráját a világ legdinamikusabban fejlődő gazdaságú és legnépesebb államában. A Pekingi Magyar Kulturális Intézet megnyitására a 2011. júniusi budapesti miniszterelnöki találkozó keretében aláírt szándéknyilatkozat szolgált alapot. Középtávon reális, hogy a Magyarországgal szintén hagyományosan jó kapcsolatokat tartó százmilliós lakosságú *Vietnamban* is nyissunk kulturális képviseletet, amelynek az oktatási kapcsolatok fél évszázados folyamatossága jó alkalmat teremt. Emellett a közel-keleti kapcsolatrendszer fejlesztése (Tel-Aviv, Öböl-menti államok), valamint Dél-Amerika dinamikusan fejlődő és jelentős magyar diaszpórával is rendelkező országaiban szükséges kulturális diplomáciai fejlesztést végrehajtani (Brazília, Argentína). Az újabb intézetek létesítése nem oldható meg az intézeteken belüli erőforrás-átcsoportosítással, hanem csak akkor, ha hajlandóság lesz további költségvetési szerepvállalásra. Az új intézetek profilja a következő elvárásokat foglalja magába: Folyamatosan törekedniük kell a magyar kultúra és a (nem napi) politikai folyamatok bemutatására és értelmezésére, ám minden esetben a befogadó ország közéletének kontextusában. Célzottan kapcsolatokat kell kiépíteniük és fenntartaniuk a magyar kormányzat és társadalom legjelentősebb célországbeli kulturális és társadalmi partnereivel, akiket folyamatosan megszólítva „öriznek meg” a két ország közötti viszony mélyítése számára. Támogatniuk kell a magyar külpolitikai célkitűzéseket, különösen azokat, amelyek jelentős kulturális és public diplomacy-dimenzióval is rendelkeznek. A létrehozandó Intézetek nem művészeti intézmények, amelyeknek neo- vagy posztavantgárd vagy más profilja van, hanem a Magyarország-kép alakításának olyan eszközei, amelyek kiegyensúlyozottan törekszenek a magyar kulturális örökség és a kortárs kultúra megjelenítésére és egyben kontextualizációjára. Az ilyen intézetek természetes társadalmi partnerei négy fő körből kerülnek ki. Ezek az adott ország magyar közösségei, a befogadó ország művelt középosztályának tagjai, a külpolitikai kormányzat társadalmi háttérországának véleményformálói, illetve a kulturális szféra és a felsőoktatás és kutatás érdekelt-érdeklődő intézményeinek képviselői. A helyi magyar közösség felé a magyar identitáselemek megőrzését, tudatosítását és generációk közötti átadását szolgáló tevékenységével fordul, amelynek elsődleges eleme a magyar kultúra inklúzív és sokszínű bemutatása. Fontos, hogy az Intézet a magyar kultúra és politika relevanciáját a befogadó közeg gondolkodása számára értelmezhető és elfogadható módon közvetítse. Elsősorban olyan értelmező perspektí-

vák tudatos kialakításáról van szó, amelyek a közös kelet-közép-európai múlt és kultúra, a magyar kultúra és politika európai beágyazottsága kerül előtérbe.

Az „örök” magyar feladat

■ „A hír az életnek tükörképe” – írta 1943 feszült, háborús, vészterhes jövőt vajúdó őszén a később tragikus sorsot szenvedett Balogh József. Igazat adhatunk neki: „olyan gazdag és árnyalatos, mint az élet maga, nincsenek szabályai, nincsen rendszere, csak áramlata van és sodra, melyben szerencsés kéz olykor sikerrel vezetheti a ladikot.” Balogh a kulturális diplomácia/propaganda/közvetítés ambivalens természetére is rámutatott: „hibás nézetek, tévedések, félremagyarázások irtásának kínos mestersége, egy nemzet »kellétése«, harc a tollal, de olyan harc, melyben a formának mértéktartónak, ízlésesnek és kíméletesnek kell lennie; polémia, mely kerülni szeretné a polémia látszatát. Úgy tűnik fel, mintha a magyarság ama feladatai közé tartoznának, amelyek örökösek.”¹⁶ Ez utóbbi mondat sokszoros igazságát a jelen és jövő generáció is vissza fogja igazolni.

■ JEGYZETEK

1. Fritz Strich: *Goethe und die Weltliteratur*. Bern, 1946.
2. Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926. Atheneum, Bp., 1926, 185.
3. Szabó Dezső: *Kultúrfőlny és kultúrpolitika*. In: *Az egész látóhatár*. I–II. Püski, Bp., 1991. II. 787–788.
4. Klebelsberg Kuno: *Világválságban*. Athenaeum, Bp., 1931. 111.
5. Balogh József: *A nemzeti önismeret eszközei*. [1943] In: Szigethy Gábor (szerk.): *Hírünk a világban*. Magvető, Bp., 1985, 18.
6. Ravasz László: *Emlékezéseim*. A Református Egyház zsinati irodájának sajtóosztálya. Bp., 1992. 57.
7. Illyés Gyula: *Hírünk a világban*. In: Szigethy Gábor: i.m. 21, 24.
8. Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs”. *Magyarságtudomány: elmélet vagy föladat?* Európai Utas, 2003.
3. <http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/3.htm> A letöltés időpontja 2012. augusztus 31.
9. Lásd erről a *Kommentár* című folyóirat 2012/3-as számában Kiss Tamás, Barna Gergő, Gyurgyík László és Badis Róbert tanulmányait.
10. Kulcsár Szabó Ernő: *Az „azonosíthatatlan” poétikája?* Megjegyzések a hungarológia fogalmának változásaihoz. *Hatalom és kultúra*. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. [2002] – <http://mek.oszk.hu/05500/05558/05558.htm#7> A letöltés időpontja 2012. augusztus 31.
11. Erdősi Péter–Sonnoly Gábor: *A kultúra melankóliája*. A kulturális örökség fogalmának megjelenése. *Valóság*, 2005. 6. 73–90.
12. Bozóki András: *A szabadság kultúrája*. Magyar kulturális stratégia. Lásd: http://www.okm.gov.hu/letolt/nkom/Egyeb/KulturalisStrategia_Atnezett_Publ_060217.doc Hiller István: *A kulturális modernizáció irányai* <http://www.hiller.hu/dynamic/ifoagew.pdf>, illetve ezek kritikai szemlélét Pröhle Gergely: *A magyar kultúra szerepe Magyarország nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatainak fejlesztésében*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2007. http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/FC7A671E-CF13-48C2-9DB8-EAAC22FD39A2/0/A_magyar_kultura_szerepeMo_nemzetkozi_kapcs070507.pdf Letöltés időpontja 2012. augusztus 31.
13. *Az óvoda után az élet ellaposodik*. Interjú Rubik Ernővel, 2012. május 10. <http://www.origo.hu/kultura/20120510-interju-rubik-ernovel-a-technika-lehagyta-a-tartalmat.html>
14. Keresztury Dezső: *Hírünk a világban*. In: Szigethy Gábor: i.m. 31.
15. *Világtörténet és magyar történet*. In: *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére*. Bp., 1925, 42–43.
16. Balogh József: *A nemzet híre és a nemzeti önismeret*. In: Szigethy Gábor: i.m. 45–46.